

УДК 343.131.5 : 343.121

Оверчук С. В.*адвокат, кандидат юридичних наук,**(Навчально-науковий інститут права ім. І. Малиновського**Національного університету «Острозька академія»)*

**ПРАВО НА ЮРИДИЧНУ ДОПОМОГУ У НЕКРИМІНАЛЬНИХ
ПРОВАДЖЕННЯХ: ПРЕЦЕДЕНТНА ПРАКТИКА
СТРАСБУРЗЬКОГО СУДУ**

Вступні зауваження. Право на юридичну допомогу, передбачене Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) та Міжнародним Пактом про громадянські і політичні права, не обмежується тільки сферою кримінального процесу. З огляду на те, що права, передбачені Статтею 6 § 3 (с) Конвенції, є складовою загального поняття справедливого судового розгляду, який охоплює і випадки «визначення цивільних прав та обов'язків», Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) у низці рішень надав більш широке трактування права на правову допомогу, ніж це зазначено у наведених міжнародних документах. Тим самим Страсбурзький суд створив прецеденту практику згідно якої право на юридичну допомогу може виникнути поза рамками кримінального судочинства.

Реформа системи правозахисту в Україні потребує визначення конкретних орієнтирів, «правових маяків», уособленням яких є прецедентні рішення Страсбурзького суду, що відображають сутність

© Оверчук С. В., 2017

© Національний університет «Острозька академія», 2017

-
- Право на юридичну допомогу у некримінальних провадженнях: прецедентна практика Страсбурзького суду / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2017. – № 1(15) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17osvpss.pdf>.

європейських стандартів із забезпечення прав людини. Проте, значний об'єм практики ЄСПЛ, складність в її систематизації, а іноді і суперечливий характер, вимагають постійного моніторингу та докладної наукової розвідки.

Наукова думка щодо прецедентної практики Європейського суду та права на юридичну допомогу репрезентована в чисельних працях європейських науковців, серед яких чимало українських, зокрема, А. Бущенко, Д. Гудима, О. Дроздов, Т. Дудаш, В. Касько, П. Рабінович, Т. Фулей, С. Шевчук, О. Яновська та інші.

Метою роботи є дослідження судових прецедентів Страсбурзького суду щодо забезпечення права особи на захист у розуміння Статті 6 Конвенції в контексті забезпечення надання державою юридичної допомоги за рамками кримінального провадження. Для досягнення мети дослідження поставлені наступні завдання: проаналізувати рішення ЄСПЛ щодо надання правової допомоги в різних видах проваджень, зокрема, адміністративному, дисциплінарному, цивільному, а також встановити випадки застосування кримінального аспекту статті 6 Конвенції поза кримінальним процесом.

Поняття «кримінальне обвинувачення» та «кримінальне правопорушення». Європейська Конвенція не застосовує термін «кримінальне провадження» та не містить тлумачення понять «суд», «кримінальне обвинувачення», «кримінальне правопорушення». Відповідно, Європейський Суд керується власним розумінням цих понять, яке не завжди збігається з національним законодавством, зокрема щодо розмежуванням кримінальних, адміністративних, дисциплінарних та інших процедур. Тому фахівці наголошують, що визначення «кримінального» або «некримінального» характеру правопорушення чи відповідного

▪ Право на юридичну допомогу у некримінальних провадженнях: прецедентна практика Страсбурзького суду / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2017. – № 1(15) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17osvpss.pdf>.

провадження є важливим фактором при розгляді того, чи закон і процес у конкретній державі відповідають стандартам Європейської Конвенції і Директив Європейського Союзу про процесуальні права [1, с. 42].

У цьому контексті важливим моментом щодо забезпечення права на правову допомогу є юридичне визнання діяння кримінальним правопорушенням в рамках кримінального процесу. Провадження вважається кримінальним за своєю природою, якщо внутрішнє законодавство, яке застосовується, відносить його до таких або якщо Суд з прав людини вважає його кримінальним на підставі свого власного незалежного аналізу природи правопорушення, а також природи, тривалості або способу виконання передбаченого законом покарання. В цілях забезпечення додержання Конвенції Європейський суд може самостійно кваліфікувати правопорушення як «кримінальне» попри важливість існуючої кваліфікації цього правопорушення в законодавстві країни. Обґрунтовуючи таку позицію, Суд у своєму рішенні по справі *«Озтюрк проти Німеччини»* зазначає, що якби держави могли на власний розсуд, кваліфікуючи правопорушення як «звичайне», а не як кримінальне, виключити дію основних положень Статей 6 і 7, застосування цих положень залежало би від їхньої суверенної волі. Широта поглядів, яка сягає настільки далеко, може призвести до результатів, які не сумісні з предметом і ціллю Конвенції (ECtHR 21 February 1984, *Öztürk v. Germany*, No. 8544/79, para. 49). Професор Стефан Тречсер з цього приводу зазначив: «ЄСПЛ не сприйме тих «викрутасів», на які може спокуситися національний законодавець, щоби уникнути застосування Статті 6» [2, с. 15].

Поняття «кримінальне обвинувачення» необхідно також розглядати в «автономному» значенні Конвенції, яке не залежить від тлумачення в

▪ Право на юридичну допомогу у некримінальних провадженнях: прецедентна практика Страсбурзького суду / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2017. – № 1(15) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17osvpss.pdf>.

національних правових системах. Страсбурзький суд у справі «*Екле проти Німеччини*» розробив власну дефініцію цього поняття, яка послідовно застосовувалась ним у наступних справах: «В цілях Статті 6, п. 1 ... «обвинувачення» може бути визначене як «офіційне сповіщення особи компетентним органом про те, що передбачається, що ним скоєно кримінального правопорушення»; це визначення також відповідає тесту на те, чи мала місце «суттєва зміна в становищі» [підозрюваного]» (ECtHR 15 July 1982, *Eckle v. Germany*, No. 8130/78, para. 73). «Щодо поняття «обвинувачення», – зазначає професор Мікеле де Сальвіа, – Суд зупинив свій вибір на матеріальному, а не формальному тлумаченні цього терміна. Звинувачення можна визначити як офіційне повідомлення, яке виходить від компетентного державного органу і містить вказівку на вчинення кримінально караного правопорушення» [3, с. 87].

В усталеній практиці ЄСПЛ сформульовано *три критерії*, які слід брати до уваги, аналізуючи застосування кримінального аспекту:

- класифікація у внутрішньому праві;
- характер правопорушення;
- строгість потенційного покарання, яке може бути накладено на особу.

Наведені критерії, які інколи називають "енгелівськими", викладені в справі "*Енгель та інші проти Нідерландів*" (ECtHR 8 June 1976, *Engel and others v Netherlands*, № 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72).

У підготовлених Дослідницьким підрозділом Європейського Суду з прав людини документах [4; 5] наголошується на тому, що перший критерій має відносну вагу і є тільки відправною точкою. Якщо у внутрішньому праві правопорушення класифікується як кримінальне, то це має вирішальне значення. В іншому випадку Суд розглядатиме справу

▪ Право на юридичну допомогу у некримінальних провадженнях: прецедентна практика Страсбурзького суду / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2017. – № 1(15) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17osvps.pdf>.

ширше, ніж національна класифікація, і буде вивчати зміст даної процедури.

При оцінці другого критерію, який вважається більш важливим (справа Юссіла (Jussila) проти Фінляндії [ВЕЛИКА ПАЛАТА], N 73053/01, § 38, ЄСПЛ 2006- ...), були розглянуті наступні фактори:

- чи застосовується така норма виключно до певної групи осіб або вона має загальнообов'язковий характер (див., наприклад, справу Бенденун (Bendenoun) проти Франції, постанову від 24 лютого 1994 р Серія А, N 284, § 47);

- чи проводиться розгляд цієї справи державним правоохоронним органом (див. Рішення у справі Бенхем (Benham) проти Сполученого Королівства, постанова від 10 червня 1996 р., Звіти про постанови та рішення, 1996-III, § 56);

- чи є юридична норма мірою покарання або профілактики (див. Озтюрк (Öztürk) проти Німеччини, § 53; Бенденун (Bendenoun) проти Франції, § 47);

- чи залежить накладення покарання від встановлення факту провини (див. Бенхем (Benham) проти Сполученого Королівства, § 56);

- як такі процедури класифікуються в інших державах-членах Ради Європи (див., Озтюрк (Öztürk) проти Німеччини, § 53);

- той факт, що дане правопорушення не заноситься у список судимостей, може мати значення, але не є вирішальним, оскільки зазвичай це є відображенням внутрішньої класифікацією (див., наприклад, справу Равнсборг (Ravnsborg) проти Швеції, постанова від 23 березня 1994 р , Серія AN 283-B, § 38).

Третій критерій визначається посиленням на максимально можливе покарання, яке передбачається у відповідному законі (див. Кемпбелл і

▪ Право на юридичну допомогу у некримінальних провадженнях: прецедентна практика Страсбурзького суду / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2017. – № 1(15) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17osvps.pdf>.

Фелл (Campbell and Fell) проти Сполученого Королівства, постанова від 28 червня 1984 р Серія А N 80, § 72; Деміколлі (Demicoli) проти Мальти, постанова від 27 серпня 1991 року, Серія AN 210, стор. 17, § 34).

Другий і третій критерій, викладені в справі Енгеля, є альтернативними і не обов'язково кумулятивними: для того, щоб було винесено рішення про застосування статті 6, досить, щоб дане правопорушення за своїм характером розглядалося як «кримінальне» з точки зору Конвенції, і щоб за вчинення даного правопорушення особа могла бути піддана такому покаранню, яке за своєю природою і ступенем серйозності відносилось в цілому до «кримінальної» сфери (див. Озтюрк (Öztürk) проти Німеччини, стор. 21, § 54; і Лютц (Lutz) проти Г Ерманов, постанову від 25 серпня 1987 р Серія А N 123, стор. 23, § 55). Однак кумулятивний підхід може застосовуватися тоді, коли аналіз кожного окремого критерію не дозволяє зробити чіткий висновок щодо наявності кримінального обвинувачення (див. Бенденун (Bendenoun) проти Франції, стор. 20, § 47) [4, с. 7-8; 5, с. 2].

На думку Джеремі Макбрайда внаслідок застосування цих критеріїв принаймні деякі дисциплінарні правопорушення в місцях позбавлення волі, адміністративні порушення правил дорожнього руху і штрафні санкції податкових органів розглядались як «кримінальні» в розумінні Європейської конвенції. Таке трактування не означає, що подібні справи мають класифікуватися як «кримінальні» з погляду національного права, однак в процесі їхнього розгляду має бути забезпечений аналогічний рівень захисту [6, с. 15].

Доцільно додати, що Страсбурзький суд у справі *«Гутфройнд проти Франції»* висловив позицію, згідно якої положення Статті 6 § 1 Конвенції, пов'язані з кримінальними аспектами, в принципі не застосовуються до

▪ Право на юридичну допомогу у некримінальних провадженнях: прецедентна практика Страсбурзького суду / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2017. – № 1(15) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17osvpss.pdf>.

процедур на прохання про надання правової допомоги. Щодо суті справи ЄСПЛ відмітив, що незважаючи на відхилення клопотання заявника про надання безоплатної правової допомоги, в світлі розміру можливого покарання і характеру процесу у заявника був вибір між особистою явкою до суду і можливістю скористатися послугами адвоката. Він вибрав останній варіант. З цього випливало, що відхилення клопотання заявника про надання безоплатної правової допомоги не вплинуло на процес розгляду звинувачень проти заявника, крім того, він не оскаржував рішення за результатами розгляду його справи (ECtHR 12 June 2003, *Gutfreund v. France*, No. 45681/99, para. 35-37).

Європейський суд з прав людини визначив у низці рішень умови надання особі правової допомоги на безоплатній основі в кримінальному провадженні: за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника («умова стану») та коли цього вимагають інтереси правосуддя («умова суті»). ЄСПЛ сформував також прецедентну практику щодо основних релевантних факторів, які обумовлюють умови надання юридичної допомоги за рахунок держави: тяжкість злочину та суворість потенційного покарання; юридична або фактична складність справи; дохід, майновий стан; соціальний стан та особисті обставини особи, які включають її дієздатність, стан здоров'я, знання мови, освіту, вік тощо [Дивись докладніше: 7]. Практика Страсбурзького суду щодо умов надання безоплатної юридичної допомоги в кримінальному провадженні в повній мірі може бути поширена і на інші види проваджень, враховуючи їх специфіку.

Отже, можливість використання кримінального аспекту, що міститься в статті 6 Конвенції, щодо різних проваджень передбачає застосування критеріїв тріступеневого «тесту Енгеля». Це дозволяє

▪ Право на юридичну допомогу у некримінальних провадженнях: прецедентна практика Страсбурзького суду / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2017. – № 1(15) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17osvpss.pdf>.

впровадити в Україні розширену парадигму надання юридичної допомоги відповідно до прецедентної практики Страсбурзького суду.

Юридична допомога в адміністративному провадженні. Аналіз прецедентної практики ЄСПЛ дозволяє зробити висновок про можливість застосування гарантій Статті 6 Конвенції в її кримінальній частині до розгляду у справі про адміністративне правопорушення (в т.ч. щодо надання безоплатної правової допомоги), зокрема, коли особі загрожує покарання у вигляді адміністративного арешту. Так, наприклад, у справі *«Михайлова проти Російської Федерації»* заявниця, яка є пенсіонеркою, скаржитися на відмову в наданні адвоката за державний кошт при розгляді в суді її справи про адміністративні правопорушення під час пікету проти розгону "маршу незгодних". Слід зазначити, що їй загрозувало покарання у вигляді арешту на строк до 15 діб. ЄСПЛ в першу чергу відзначає, що вона була пенсіонеркою і не мала юридичної чи іншої відповідної підготовки. Як би там не було, суворості покарання досить для Суду, щоб прийти до висновку, що послуги захисника повинні були надаватися заявниці безкоштовно, оскільки того вимагали «інтереси правосуддя». ЄСПЛ повторює, що стаття 6 § 3 (с) залишає Договірним Державам можливість вибору засобів, що гарантують реалізацію в рамках національного судочинства права користуватися послугами захисника, а завданням Європейського суду є лише встановлення того, чи узгоджується метод, який вони вибрали з вимогами справедливого суду. Однак заявник не могла скористатися послугами захисника під час слухання, так само як не отримала допомоги ні в якій іншій формі, наприклад, юридичної консультації, правової допомоги, представництва в суді або сприяння у складанні апеляційної скарги, або комбінації вищезгаданого. Фактично на всіх стадіях розгляду безкоштовні послуги захисника також не були

-
- Право на юридичну допомогу у некримінальних провадженнях: прецедентна практика Страсбурзького суду / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2017. – № 1(15) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17osvps.pdf>.

доступні. Суд дійшов висновку, що у справі «Михайлова проти Російської Федерації» мало місце порушення статті 6 §§ 1 і 3 (с) Конвенції (ECtHR 19 November 2015, *Mikhaylova v. Russia*, No. 46998/08, para. 91-95).

Отже, одним з основних критеріїв, на підставі якого адміністративне провадження може бути визнано аналогом кримінальної справи, є тяжкість покарання, навіть коли йдеться лише про декілька днів позбавлення волі. Крім того, досить суворим покаранням на думку Європейського суду може бути штраф без позбавлення волі.

Згідно з фавулою справи «Озтюрк проти Німеччини» (ECtHR 21 February 1984, *Öztürk v. Germany*, No. 8544/79) пан Абдулбакі Озтюрк, проживаючий в Німеччині громадянин Туреччини, виявився винним у дорожньо-транспортній пригоді, заподіявши шкоду іншому автомобілю. Компетентні органи в силу Закону про адміністративні правопорушення стягнули з нього штраф за порушення правил дорожнього руху. ЄСПЛ насамперед констатує, що пан Озтюрк, повинен нести відповідальність за порушення вимог статті 1 § 2 і статтею 49 § 1 Правил дорожнього руху. По німецькому праву, це не кримінальний злочин, а «адміністративне правопорушення». Відповідно виникає питання, чи має ця різниця вирішальне значення для цілей Конвенції. У цій справі Суд вважає, що заявник був «обвинуваченим» в сенсі Статті 6 § 3 Конвенції. ЄСПЛ підтвердив «автономність» поняття «кримінальне обвинувачення» в сенсі статті 6 і прийшов до висновку, що порушення, інкриміноване пану Озтюрку мало «кримінальний характер». ЄСПЛ виходить з тієї ідеї, що «кримінальне обвинувачення», «кого обвинувачено у вчиненні кримінального злочину» і «обвинувачений» – терміни, використані в трьох пунктах статті 6 говорять про одну й ту ж ситуацію. У справі Озтюрка Суд, визначаючи чи стосується "адміністративне правопорушення" заявника до

▪ Право на юридичну допомогу у некримінальних провадженнях: прецедентна практика Страсбурзького суду / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2017. – № 1(15) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17osvpss.pdf>.

«кримінального звинувачення», послався на критерії, сформульовані ним у справі «Енгель та інші проти Нідерландів»: «Перше питання, яке треба з'ясувати, чи віднесений в правовій системі держави-відповідача текст, що говорить про дане правопорушення, до кримінального права, далі визначити природу правопорушення і, нарешті, характер і ступінь суворості покарання, яке ризикує зазнати зацікавлена особа, і все це в світлі завдань і мети статті 6 і звичайного значення, використаних у ній понять. Діючи відповідно до цих принципів, ЄСПЛ дійшов висновку, що розглянуте тоді правопорушення носило характер «кримінального» в цілях і світлі Статті 6»

Проте у рішенні по справі «*Лутц проти Німеччини*» ЄСПЛ відзначає, що з огляду на велику кількість незначних правопорушень - особливо правил дорожнього руху, - характер яких не настільки небезпечний, щоб піддавати порушників кримінальному покаранню, держави-учасники мають вагомні підстави для введення такої системи, яка розвантажує їх суди від більшості подібних справ. Переслідування і покарання за незначні правопорушення в адміністративному порядку не суперечать Конвенції, за умови, що зацікавлені особи можуть оскаржити винесене проти них рішення до Суду, де діють гарантії, передбачені статтею 6 (ECtHR 25 August 1987, *Lutz v. Germany*, No. 9912/82, para. 57).

Аналіз рішень Страсбурзького суду свідчить, що обов'язок надати юридичну допомогу може виникнути, наприклад, при розгляді справ про адміністративні правопорушення, за вчинення яких може бути призначено покарання у вигляді арешту або штрафу.

Таким чином, стандарти і критерії надання правової допомоги, які Європейський Суд використовує стосовно участі захисника у кримінальних провадженнях, поширюються ним і на осіб, які

▪ Право на юридичну допомогу у некримінальних провадженнях: прецедентна практика Страсбурзького суду / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2017. – № 1(15) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17osvpss.pdf>.

притягаються до адміністративної відповідальності. Відповідно, на державу покладається позитивний обов'язок забезпечити це право згідно з європейськими стандартами.

Правова допомога в податкових, митних, фінансових та антимонопольних справах. Європейський суд розповсюдив дію кримінального аспекту ст. 6 Конвенції на окремі податкові, митні, фінансові справи та на питання захисту від недобросовісної конкуренції. Зазначені категорії справ можуть належати до різних проваджень, зокрема й адміністративного, в залежності від особливостей національного законодавства конкретної країни-учасниці.

Європейський суд у своїх рішеннях неодноразово звертався до проблеми визначення природи податкових санкцій. Так, у справі *«Бенденун проти Франції»* Суд прийшов до висновку про те, що провадження мало кримінальний характер, хоча розглядалося адміністративним судом, а згодом Державною радою. Керуючись власною прецедентною практикою, Страсбурзький суд зазначає верховенство чотирьох чинників, які надають «звинуваченням» «кримінальний характер». По-перше, факти провини підпадали під дію загального кодексу оподаткування, що відноситься до всіх громадян як платників податків, а не до певної групи осіб, наділених особливим статусом, який наказує їм певну поведінку під загрозою покарання. По-друге, збільшення суми податку має на меті не грошове відшкодування заподіяної шкоди, а головним чином, покарання, щоб уникнути повторення подібних діянь; по-третє, це збільшення засноване на загальних нормах превентивно-репресивного характеру. Нарешті, збільшення суми податку було досить значним (422.534 французьких франка для зацікавленої особи і 570.398 фр. фр. для його громади), а в разі несплати пан Банденун ризикував бути

▪ Право на юридичну допомогу у некримінальних провадженнях: прецедентна практика Страсбурзького суду / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2017. – № 1(15) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17osvps.pdf>.

засуджений судовою установою у кримінальних справах. Одним словом, провадження у справі пана Бенденуна і його суспільства мало кримінальний характер з точки зору Статті 6 § 1 Конвенції (ECtHR 24 February 1994, *Bendenoun v. France*, No. 12547/86, para. 44-53).

Розмір податкових санкцій не є визначальним критерієм для застосування статті 6 Конвенції. У справі «*Юссіла проти Фінляндії*» ЕСПЛ визнав достатнім те, щоб правопорушення носило кримінальний характер, незважаючи на невелику суму штрафу в розмірі десяти відсотків від загального розміру. У своєму рішенні Суд зазначає: «Другий критерій - характер вчиненого правопорушення - є більш важливим. Європейський Суд зазначає, що, так само як в справі «*Яносевич проти Швеції*» і в справі «*Бенденун проти Франції*», можна говорити, що в цій справі нарахування заявнику штрафу здійснювалося на підставі норм права загального характеру, які застосовувалися до платників податків в цілому. Суд не вважає переконливим аргумент держави-відповідача про те, що ПДВ обкладається лише певна група осіб, що має особливий статус, тому що в цій справі, як і в раніше згаданих справах, на заявника був покладений обов'язок по сплаті податку як на платника податків... Отже, можна зробити висновок, що він заснований на нормі права загального характеру, яка має каральні цілі і в той же час є засобом залякування. На думку Суду, одного лише цього висновку достатньо, щоб вважати правопорушення, про яке йде мова, злочином. Незначна суворість призначеного заявникові покарання відрізняє цю справу від справи «*Яносевич проти Швеції*» і від справи «*Бенденун проти Фінляндії*» з точки зору третього критерію, встановленого у справі «*Енгель та інші проти Нідерландів*». Проте, ця відмінність не виключає цю справу зі сфери дії статті 6 Конвенції. Отже, стаття 6 Конвенції в частині, що стосується кримінально-процесуальних

▪ Право на юридичну допомогу у некримінальних провадженнях: прецедентна практика Страсбурзького суду / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2017. – № 1(15) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17osvpss.pdf>.

аспектів, може бути застосована в цій справі, незважаючи на незначний розмір штрафу, якого зазнав заявник» (ECtHR 23 November 2006, *Jussila v. Finland*, No. 73053/01, para. 38).

Стаття 6 в кримінальному аспекті була визнана придатною до митного законодавства (*Салабіаку проти Франції (Salabiaku v. France)*), до штрафів, що накладаються судом в сфері бюджетних та фінансових питань (*Гіссен проти Франції (Guisset v. France)*), а також до певних адміністративних органів, які є повноважними в області економічного, фінансового і антимонопольного законодавства (*Лілли Франс С.А. проти Франції (реш.) (Lilly France SA v. France (dec.))*; *Дюбюс С.А. проти Франції (Dubus SA v. France)*; *А. Менаріні Діагностікс С.Р.Л. проти Італії (A. Menarini Diagnostics SRL v. Italy)*) [4, с. 9-10]

Питання про те, чи буде вважатися притягнення до адміністративної відповідальності за порушення норм Митного кодексу України «кримінальним обвинуваченням» у сенсі Конвенції, ЄСПЛ розкрив у справі «*Надточій проти України*». Для вирішення питання про застосування статті 6 Конвенції в частині «кримінального обвинувачення» Суд звернувся до трьох альтернативних критеріїв, закріплених у його практиці (див. «*Енгель та інші проти Нідерландів*» (*Engel and Others v. the Netherlands*), рішення від 8 червня 1976 року, Серія А N 22, ст. 35, п. 82; «*Равнсборг проти Швеції*» (*Ravnsborg v. Sweden*), рішення від 23 березня 1994 року, Серія А N 283-В, ст. 28 п. 30; та «*Путц проти Австрії*» (*Putz v. Austria*), рішення від 22 лютого 1996 року, *Reports of Judgments and Decisions 1996-I*, с. 324, п. 31). ЄСПЛ не вбачає істотної різниці між Кодексом про адміністративні правопорушення, який, на думку Уряду, має карний кримінально-правовий характер, та розділом VIII Митного кодексу, який стосується окремих видів митних правопорушень, які також можна

▪ Право на юридичну допомогу у некримінальних провадженнях: прецедентна практика Страсбурзького суду / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2017. – № 1(15) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17osvps.pdf>.

визначити як адміністративні правопорушення. Суд також не поділяє думки Уряду, що положення Митного кодексу, які застосовуються у справі заявника, пов'язані з договірними зобов'язаннями. Суд зазначає, що ці положення Митного кодексу безпосередньо поширюються на всіх громадян, які перетинають кордон та регулюють їх поведінку шляхом застосування стягнень (штраф та конфіскація), які є як покаранням, так і стримуванням від порушення. Таким чином, митні правопорушення, які розглядаються, мають ознаки, притаманні «кримінальному обвинуваченню» у значенні статті 6 Конвенції (див., *mutatis mutandis*, «Озтурк проти Німеччини» (*Ozturk v. Germany*), рішення від 21 лютого 1984 року, Серія А N 73, п. 53). Що стосується покарання (конфіскація), яке фактично було застосовано до заявника, Суд зазначає, що таке стягнення передбачається двома кодексами – Кодексом про адміністративні правопорушення та Митним кодексом як вид покарання за вчинення правопорушень (основний або додатковий). В будь-якому випадку, незалежно від характеристики суті цього стягнення, факти свідчать, що заявник зазнав значної шкоди у зв'язку із застосуванням до нього цього стягнення (див. «Велч проти Сполученого Королівства» (*Welch v. the United Kingdom*), рішення від 9 лютого 1995 року, Серія А N 307-А, п. 34). Таким чином, Суд вважає, що ця справа за своєю суттю є кримінальною, а також, що зазначені митні адміністративні правопорушення фактично мали кримінальний характер та повністю підпадають під гарантії статті 6 Конвенції (ECtHR 15 May 2008, *Nadtochiy v. Ukraine*, No. 7460/03, para. 20-22).

Отже, гарантії статті 6 Конвенції, в тому числі щодо надання юридичної допомоги, в повній мірі поширюються на податкові, митні, фінансові та антимонопольні справи, якщо скоєні при цьому

▪ Право на юридичну допомогу у некримінальних провадженнях: прецедентна практика Страсбурзького суду / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2017. – № 1(15) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17osvps.pdf>.

правопорушення, відповідно до критеріїв, сформульованих в прецедентній практиці Європейського суду, мають характер кримінальних.

Юридична допомога в дисциплінарному провадженні.

Дисциплінарні справи також можуть бути кваліфіковані як справи про кримінальне обвинувачення у розумінні ст. 6 Конвенції, що знайшло своє відображення у досить різноманітній прецедентній практиці ЄСПЛ. Так, в у вже згадуваній справі *«Енгель та інші проти Нідерландів»* (ECtHR 8 June 1976, Engel and others v Netherlands, № 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72), щодо порушення військової дисципліни, ЄСПЛ постановив, що Стаття 6 § 3 (с) підлягала застосуванню до кількох заявників, яким загрожувало позбавлення волі, але що інтереси правосуддя не вимагали надання їм безкоштовної юридичної допомоги, оскільки вони були здатні самостійно дати пояснення з нескладних обставин справи.

Питання надання правової допомоги у дисциплінарних провадженнях ув'язненим також стало предметом розгляду Страсбурзького суду. У справі *«Езех і Коннорс проти Сполученого Королівства»* (ECtHR 9 October 2003, Ezeh and Connors v. UK, № 39665/98 and 40086/98) ЄСПЛ, застосувавши критерії, сформульовані в справі Енгель (Engel), визнав тюремні дисциплінарні процедури в зв'язку з погрозою вбивством щодо наглядача і образою тюремного службовця злочинами, до яких може бути застосована Стаття 6 § 3 (с), і що інтереси правосуддя вимагали надання їм юридичної допомоги. Максимальне покарання передбачало 42 додаткових днів в ув'язненні, і заявникам біло призначено покарання у вигляді 40 і 7 додаткових днів відповідно. Суд у своєму рішенні зазначив, що нові терміни позбавлення волі, призначені заявникам, завдають відчутної їм шкоди, і презумпція, згідно з якою пред'явлені їм звинувачення були кримінальними, не була спростована. Отже, стаття 6 підлягала

▪ Право на юридичну допомогу у некримінальних провадженнях: прецедентна практика Страсбурзького суду / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2017. – № 1(15) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17osvpss.pdf>.

застосуванню. Не було оскаржено, що клопотання обох заявників про надання їм захисника були відкинуті. Більш того, норми прецедентного права Сполученого Королівства виключали будь-яке право на захисника при такому провадженні. Таким чином, в порушення підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції заявникам було відмовлено в праві на юридичне представництво у дисциплінарному провадженні. ЄСПЛ визнав, що було допущено порушення Стаття 6 § 3 (с) Конвенції.

Однак, для того щоб застосувати до конкретного дисциплінарного провадження щодо засуджених кримінальний аспект ст. 6 Конвенції, воно має пройти перевірку на відповідність «енгелівським критеріям». Так у справі *«Пейє проти Франції»* Європейський Суд, перш за все, звертає увагу на те, що порушення, яке розглядається, стосується ув'язненого. Він не погоджується з доводом влади Франції про те, що цей факт додає покаранню виключно дисциплінарний характер. Статус особи є лише одним з ознак для визначення характеру порушення. Європейський Суд враховував три незалежних один від одного критерії, викладені в справі *«Енгель та інші проти Нідерландів»* та звернув основну увагу саме на третій критерій: характер і міра санкції, що застосовуються до заявника. Суд зазначив, що у цій справі правовою підставою для позбавлення заявника свободи були початкові вироки, винесені судовими органами. Хоча дисциплінарне покарання внесло новий елемент в порядок виконання основного покарання – утримання в карцері, – не було доведено, що воно якимось чином продовжило термін покарання заявника. Таким чином, Європейський Суд вважає, що характер, а також міра застосованої до заявника санкції не підпадають під сферу дії кримінального законодавства. Таким чином, Суд вважає, що характер звинувачень, пред'явлених заявнику, а також характер і ступінь тяжкості застосованої санкції не

▪ Право на юридичну допомогу у некримінальних провадженнях: прецедентна практика Страсбурзького суду / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2017. – № 1(15) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17osvpss.pdf>.

дозволяють зробити висновок про те, що заявнику було пред'явлено кримінальне обвинувачення за змістом статті 6 Конвенції. Таким чином, ці положення не можуть застосовуватися до даного порядку застосування дисциплінарної санкції (ECtHR 20 January 2011, *Payet v. France*, No. 19606/08, para. 94-100).

Провадження щодо системи відбування покарання, а також ті що стосуються кримінально-виконавчої (пенітенціарної) системи як такої, не підпадають під дію кримінального аспекту статті 6 Конвенції. Відповідно, забезпечення права на юридичну допомогу у таких категоріях справ не є обов'язковим для держав-учасниць. Наприклад, у рішенні по справі *«Булуа проти Люксембургу»* ЄСПЛ зазначив, що надання ув'язненим в Люксембурзі можливості тимчасово залишати територію в'язниці є дискреційним правом адміністрації в'язниці і не є «цивільним правом» ув'язнених в значенні статті 6 § 1 Конвенції, а отже порушення статті 6 § 1 Конвенції відсутнє (ECtHR 3 April 2012, *Voulois v. Luxembourg*, No. 37575/04, para. 85). В іншому своєму рішенні по справі *«Енеа проти Італії»* ЄСПЛ наголосив, що пункт 1 статті 6 Конвенції не може бути застосований в його кримінально-правовому аспекті, оскільки розгляд відносно тюремної системи в принципі не відноситься до визначення «кримінального обвинувачення». Хоча увезений дійсно не міг оскаржити по суті рішення про своє переведення в блок посиленого режиму як таке, будь-яке обмеження громадянських прав (що зачіпає, наприклад, побачення ув'язненого з родиною або його листування) може бути оскаржене в суди, які розглядають питання виконання покарань. Оскільки в цій справі переведення заявника до цього блоку не спричинило ніяких обмежень такого роду, навіть можлива відсутність такого засобу правового захисту не може розглядатися як відмова в доступі до суду. ЄСПЛ

▪ Право на юридичну допомогу у некримінальних провадженнях: прецедентна практика Страсбурзького суду / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2017. – № 1(15) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17osvpss.pdf>.

постановив, що в даному питанні у справі вимоги статті 6 Конвенції порушені не були (ECtHR 17 September 2009, Enea v. Italy, No. 74912/01, para. 98).

Отже, за вищезазначених умов особа має право на отримання безоплатної правової допомоги у деяких дисциплінарних провадженнях, що відповідає прецедентній практиці Європейського суду з прав людини.

Юридична допомога у спорах щодо прав та обов'язків цивільного характеру. Право на отримання безоплатної правової допомоги може виникати і в цивільному процесі, в тому числі на стадії судового розгляду, щодо різних категорій справ. Таке право ЄСПЛ визначає посилаючись на необхідність забезпечити право на доступ до правосуддя у відповідні з пунктом 1 статті 6 Конвенції, який, зокрема, торкається питання вирішення спору щодо прав та обов'язків цивільного характеру. Таким чином Суд пов'язав окремі пункти ст. 6 Конвенції, вказавши на їх взаємозв'язок та взаємозалежність. Європейський суд в справі «Девеер проти Бельгії» наголосив, що пункти 2 і 3 статті 6 Конвенції надають конкретизацію загального принципу, сформульовані в пункті 1 даної статті. Презумпція невинуватості, втілена в пункті 2, і різноманітні права, невичерпний перелік яких наводиться в пункті 3 («як мінімум наступні», «щонайменше»), є поряд з іншими правами складовими елементами поняття справедливого судового розгляду (ECtHR 27 February 1980, Deweer v. Belgium, No. 6903/75, para. 56).

З цього приводу професор Мікеле де Сальвіа зазначає: «Дія ст. 6 Конвенції охоплює галузі цивільного та кримінального права одночасно. Конвенція не визначає, що слід розуміти під цивільними правами і обов'язками. Судова практика прагне окреслити контури цих понять, що не можна зробити шляхом відсилання до відповідних понять у праві держав-

▪ Право на юридичну допомогу у некримінальних провадженнях: прецедентна практика Страсбурзького суду / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2017. – № 1(15) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17osvps.pdf>.

членів. Вони повинні отримати автономне визначення в сенсі Конвенції.... З моменту, коли суперечка зачіпає цивільні права в сенсі Конвенції, учасник суперечки отримує право вимагати відповідності судового розгляду приписам ст. 6 Конвенції» [3, с. 85-86]. Відзначимо також, що до предмета регулювання норм позитивного цивільного права, окрім традиційно «цивільних» для вітчизняної правової системи відносин власності, деліктних, спадкових, договірних, Суд включав також відносини трудові, сімейні, земельні, страхові, підприємницькі й акціонерні. Пізніше Суд істотно розширив сферу застосування поняття «цивільне право», включивши до предмета останнього ще й деякі не суто приватні, а так би мовити, приватно-публічні відносини майнового характеру (зокрема, відносини з пенсійного забезпечення і соціальних допомог) [8, с. 28]. Така позиція ЄСПЛ значно розширює сферу застосування Статті 6 Конвенції, в тому числі щодо надання правової допомоги.

В юридичній літературі також стверджуються думка, що принципи організації доступу до юридичної допомоги є загальними незалежно від того, чи йде мова про цивільне або кримінальному судочинстві. Разом з тим міжнародні документи розрізняють стандарти доступу до безоплатної допомоги у кримінальних справах та доступу до допомоги по інших категоріям справ. Хоча безкоштовна юридична допомога у некримінальних справах безпосередньо не згадується основними міжнародними договорами про права людини, міжнародні органи вказують, що в деяких випадках вона стає істотною гарантією реалізації прав і свобод. Зокрема, Європейський суд вважає, що в деяких випадках безкоштовна юридична допомога необхідна для забезпечення доступу до правових механізмів захисту прав і свобод, а також рівності сторін в

▪ Право на юридичну допомогу у некримінальних провадженнях: прецедентна практика Страсбурзького суду / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2017. – № 1(15) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17osvpss.pdf>.

судовому процесі, в рамках якого визначаються права і обов'язки індивідів (тобто в цивільному процесі). [9, с. 492-493].

Отже, Страсбурзький суд в низці своїх рішень надав більш широке тлумачення права на юридичну допомогу, зокрема і у випадках «визначення цивільних прав та обов'язків», ніж це передбачає зміст п.п «с» § 1 ст. 6 Конвенції. Завданням Конвенції є захист практичних та ефективних прав, у тому числі права на доступ до суду. Відповідно, Стаття 6 § 1 іноді може зобов'язати державу надати правову допомогу, коли така допомога необхідна для ефективного доступу до Суду.

З приводу парадигми тлумачення Європейським судом положень Конвенції українські науковці П. Рабінович та Р. Сивий зазначають: «Здійснена Судом зміна його інтерпретації (переінтерпретація) вживаного у п. 1 ст. 6 Конвенції поняття «цивільні права та обов'язки» є черговим проявом традиційного для цього органу підходу до тлумачення норм даного міжнародного договору. Згідно з цим підходом, такі норми тлумачаться Судом «у світлі умов сьогодення» за посередництва методів динамічного (еволюційного, пристосувального) тлумачення. А саме ці умови — насамперед підвищення рівня стандартів прав людини, посилення їх захищеності, розширення сфери їх гарантованості, як видається, й спричинили внесення Судом змін у його тлумачення і застосування розглядуваної норми Конвенції. Ці зміни відповідають загальній тенденції розвитку цього «живого» договору — розвитку, здійснюваного саме Судом: поступовому збагаченню змісту й розширенню обсягу прав людини, закріплених Конвенцією» [8, с. 29].

Право на правову допомогу за рахунок держави при розгляді цивільних справ вперше ЄСПЛ констатував в справі "Ейрі проти Ірландії". Заявниця намагалася отримати допомогу адвоката у справі про роздільне

▪ Право на юридичну допомогу у некримінальних провадженнях: прецедентна практика Страсбурзького суду / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2017. – № 1(15) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17osvps.pdf>.

проживання подружжя, однак не змогла знайти нікого, хто погодився б представляти її інтереси, так як безкоштовна юридична допомога у таких справах не надається. Стаття 6 § 1 гарантує кожній людині право на розгляд судом будь-якої вимоги, що відноситься до її цивільних прав і обов'язків. Відповідно, зазначає Суд, це поширюється на право доступу пані Ейрі до Високого суду для вирішення питання про роздільне проживання подружжя. Конвенція спрямована на те, щоб гарантувати не теоретичні або ілюзорні права, а права, здійсненні на практиці і ефективні. Особливо це відноситься до права доступу до правосуддя в світлі того значення, яке має в демократичному суспільстві право на справедливий судовий розгляд (див. *Mutatis mutandis* рішення у справі Делькур від 17 січня 1970 року, серія А, т. 11, с. 15, п. 25). Страсбурзькому суду представляється очевидним, що заявник виявилася б у невігідному становищі, якби її чоловіка представляв адвокат, а її ні. Крім того, на думку Суду, було б нереалістично вважати, щоб заявник могла ефективно вести свою справу, навіть з урахуванням допомоги, яку суддя надає сторонам, які діють особисто. Суд робить висновок з вищесказаного, що можливість постати перед Високим Судом особисто не дає заявнику ефективного права доступу, а тому не є внутрішнім засобом захисту порушеного права.

Проаналізувавши таку ситуацію Страсбурзький Суд робить важливий висновок: «Стаття 6 § 3 (с) відноситься тільки до кримінального процесу. Однак, незважаючи на відсутність подібного правила для суперечок у цивільних справах, стаття 6 § 1 може в деяких випадках примушувати державу надавати допомогу адвоката, коли вона необхідна для забезпечення реального доступу до правосуддя або через те, що за певними категоріями справ юридичне представництво є обов'язковим за

▪ Право на юридичну допомогу у некримінальних провадженнях: прецедентна практика Страсбурзького суду / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2017. – № 1(15) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17osvpss.pdf>.

внутрішнім законодавством деяких держав-учасників, або в силу складності процесу... З огляду на всі обставини справи, Суд знаходить що пані Ейрі не мала реального права доступу до Високого суду для вирішення питання про роздільне проживання подружжя. Відповідно, мало місце порушення статті 6 § 1» (ECtHR 9 October 1979, Airey v. Ireland, No. 6289/73, para. 26, 28).

Питання щодо того, чи вимагає Стаття 6 Конвенції забезпечення юридичного представництва особи, що є стороною по справі, залежить від специфічних обставин справи (Ейрі проти Ірландії, § 26; МакВікар проти Сполученого Королівства, § 48; Стіл і Морріс проти Сполученого Королівства, § 61). Необхідно також з'ясувати чи відсутність правової допомоги позбавить заявника від права на справедливий суд (Мак-Вікар проти Сполученого Королівства, § 51). Чи передбачає стаття 6 надання правової допомоги залежить від інших факторів, серед яких:

- важливість того, що є предметом спору для заявника Стіл і Морріс проти Сполученого Королівства, § 61);
- складність відповідного закону чи процесу (Ейрі проти Ірландії, § 26);
- можливість заявника ефективно представляти себе у суді (Мак-Вікар проти Сполученого Королівства, §§ 48-62; Стіл і Морріс проти Сполученого Королівства, § 61; П., К. та С. проти Сполученого Королівства, § 100) ;
- існування обов'язкової вимоги мати представника у суді (Ейрі проти Ірландії, § 26; Ньяоре проти Франції, § 41[10, с. 19].

Так у справі «П., К. та С. проти Сполученого Королівства» (ECtHR 16 June 2002, P., C. and S. v. United Kingdom, No. 56547/00). йшлося про безоплатну правову допомогу під час розгляду питання про позбавлення П.

▪ Право на юридичну допомогу у некримінальних провадженнях: прецедентна практика Страсбурзького суду / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2017. – № 1(15) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17osvps.pdf>.

батьківських прав внаслідок нібито жорстокого поводження з дитиною і передачі її дочки на усиновлення. Європейський суд, встановивши порушення Статті 6 § 1, зазначив, що в даному випадку присутність професійного представника було необхідно як в зв'язку з серйозністю розглянутого питання, так і в зв'язку з відсутністю у заявниці - матері новонародженої дитини - достатнього рівня емоційної відстороненості для об'єктивного уявлення правової позиції у справі. Допомога, надана П. представником інших учасників процесу, а також широка свобода, надана судом П. для викладу своїх вимог, не вважаються заміною професійного захисту.

Неоднозначну позицію Європейський Суд зайняв у питанні надання правової допомоги у *справах про дифамацію*. У справі «Мак-Вікар проти Сполученого Королівства» заявник стверджував, що у справі про наклеп ненадання на вимогу підсудного безоплатної юридичної допомоги є порушенням § 1 статті 6 Конвенції. Заявник вказував, що існує багато спільного між його становищем та становищем заявниці у справі «Ейрі проти Ірландії». Проте ЄСПЛ не погодився з його доводами з наступних підстав: пан Мак-Вікар був досвідченим, всебічно ерудованим журналістом, який міг самостійно формулювати обґрунтовані аргументи на свій захист; законодавство було не настільки складним, щоб особі в ситуації заявника була потрібна правова допомога; до початку судового розгляду його представляв досвідчений юрист, що спеціалізується у справах про дифамацію; його емоційний стан не був несумісним зі ступенем об'єктивності, необхідної для ефективного представлення інтересів в суді. Відтак, Суд дійшов висновку, що заявник не був позбавлений можливості забезпечити собі ефективний захист. Крім того, судовий розгляд справи у Високому суді не може вважатися

▪ Право на юридичну допомогу у некримінальних провадженнях: прецедентна практика Страсбурзького суду / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2017. – № 1(15) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17osvpss.pdf>.

несправедливим. Отже, положення § 1 ст. 6 Конвенції не було порушено. Зважаючи на свій висновок щодо порушення § 1 ст. 6 Конвенції, ЄСПЛ постановив, що ненадання заявникові безоплатної юридичної допомоги не становить втручання у здійснення ним свободи вираження (ECtHR 7 May 2002, *McVicar v. the United Kingdom*, No. 46311/99, para. 53-62).

Однак у справі «*Стіл і Морріс проти Сполученого Королівства*», в якій також йшлося про право на безоплатну юридичну допомогу відповідачам за позовом про дифамацію, Європейський суд дійшов протилежного висновку. У цій справі заявники були відповідачами за позовом про наклеп, пред'явленим компанією Макдональдс в зв'язку з поширюваними заявниками листівками. Проводячи розмежування з вищезгаданою справою МакВікара, суд зазначив істотність потенційних фінансових наслідків справи для заявників, з урахуванням їхнього економічного становища; складність правових аспектів справи; велика кількість досудових процедур, судових слухань, письмових доказів і об'ємних судових рішень, а також свідків і експертів. Суд також визнав, що ні допомогу, що надається час від часу юристами-волонтерами, ні значна допомога суду і процесуальна свобода, надана заявникам суддями, не могли служити заміною професійних послуг досвідченого юриста, які надаються на постійній основі, який знайомий зі справою та із законодавством про наклеп, особливо беручи до увагу невідповідність рівнів юридичної підтримки, яка була в розпорядженні заявників і великої компанії Макдональдс (ECtHR 15 February 2005, *Steel and Morris v. United Kingdom*, No. 68416/01, para. 59-72).

Крім того, ЄСПЛ у своїх рішеннях враховує також й інші обставини справи: можливість реалізації отриманого право на юридичну допомогу та «баланс» юридичного представництва. Наприклад, у справі

▪ Право на юридичну допомогу у некримінальних провадженнях: прецедентна практика Страсбурзького суду / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2017. – № 1(15) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17osvps.pdf>.

«Бертуцці проти Франції» заявнику було надано право на отримання безоплатної правової допомоги для подання позову про відшкодування шкоди щодо адвоката. Для надання допомоги заявнику головою колегії адвокатів були призначені один за одним три адвоката, але всі вони попросили звільнити їх від виконання цих обов'язків, пославшись на особисті відносини з адвокатом, щодо якого передбачалося порушити справу. Пан Бертуцці, на думку Суду, так і не зміг реалізувати без адвоката своє право на ефективний доступ до правосуддя, що призвело до порушення Статті 6 § 1 Конвенції. ЄСПЛ також зазначив, що доступ до правосуддя на умовах, які б забезпечили ефективне здійснення рівності сторін, що є невід'ємною частиною концепції справедливого судового розгляду, вимагає, щоб в спорі між практикуючим юристом та приватною особою без юридичної освіти, останній отримав професійну правову допомогу (ECtHR 13 February 2003, Bertuzzi v. France, No. 36378/97, para. 31).

Отже, у спорах щодо цивільних прав та обов'язків особа на підставах визначених національним законодавством, а також практикою Страсбурзького суду, має право на забезпечення державою правової допомоги професійного юриста на всіх стадіях процесу.

Висновки та пропозиції. Європейський суд з прав людини у своїй прецедентній практиці розповсюдив дію кримінального аспекту Статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод на провадження за рамками кримінального процесу, зокрема, на адміністративні, дисциплінарні, цивільні провадження. Комплекс гарантій, передбачених в Статті 6 § 3 (с), зокрема щодо надання безоплатної юридичної допомоги, застосовується до перелічених некримінальних

▪ Право на юридичну допомогу у некримінальних провадженнях: прецедентна практика Страсбурзького суду / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2017. – № 1(15) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17osvpss.pdf>.

проваджень у випадках і за критеріями, що визначені в рішеннях Страсбурзького суду.

ЄСПЛ надав власне, «автономне» тлумачення поняттям «кримінальне обвинувачення», «кримінальне правопорушення», які іноді є відмінним від їх розуміння в національному законодавстві, проте їх застосування є доцільним, в тому числі в Україні. В деяких випадках правова допомога необхідна для забезпечення справедливого судового розгляду, доступу до правових механізмів захисту прав і свобод, а також рівності сторін у судовому процесі, в межах якого визначаються цивільні права і обов'язки осіб у розширеному розуміння Європейського суду. При формуванні правозастосовної та законотворчої практики в Україні мають враховуватись рішення Страсбурзького суду щодо надання юридичної допомоги, що дозволить поширити гарантії статті 6 Конвенції як на кримінальні, так і некримінальні провадження.

Перспектива подальшого дослідження даної проблеми вбачається в розробці окремих питань щодо забезпечення раннього доступу до правової допомоги, щодо прав, які сприяють ефективному захисту, а також питань щодо права на юридичну допомогу поза ініційованою судовою процедурою.

Список використаних джерел

1. Кейп Е., Наморадзе З. Ефективний захист у кримінальному процесі в країнах Східної Європи: Болгарія, Грузія, Литва, Молдова, Україна / Е. Кейп, З. Наморадзе. - К.: Міжнародний фонд «Відродження», 2012 - 516 с.
2. Trechsel, S., Human Rights in Criminal Proceedings / Stefan Trechsel - Oxford: Oxford University Press, 2006. – 724 p.

▪ Право на юридичну допомогу у некримінальних провадженнях: прецедентна практика Страсбурзького суду / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2017. – № 1(15) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17osvpss.pdf>.

3. Комментарий к Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практике ее применения / Под общ. ред. д.ю.н., проф. В.А. Туманова и д.ю.н., проф. Л.М. Энтина. — М.: Изд-во НОРМА, 2002. — 336 с.

4. Руководство по статье 6 Конвенции. Право на справедливое судебное разбирательство (уголовно-правовой аспект). – Страсбург: Совет Европы, Европейский суд по правам человека, 2014 – 72 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_criminal_RUS.pdf.

5. Основные положения практики Суда. Критерий *ratione materiae*. Статья 6 (понятие «уголовное обвинение»). – Страсбург: Европейский суд по правам человека, 2006 – 7 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.first-ombudsman.org.ua/ua/images/stories/fo/ratione%20materiae_6.pdf.

6. Макбрайд Джеремі. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес [Текст]: [посібник] / Джеремі Макбрайд; [пер. Д. Шкрьоба]; Рада Європи, Ген. директорат з прав людини і прав. питань. – К. : К.І.С., 2010. – 576 с.

7. Оверчук С.В. Умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2016. – № 1(13): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n1/16osvzpl.pdf>.

8. Рабінович П. М., Сивий Р. Б. Права людини: критерії «цивілістичності» (у світлі практики Страсбурзького суду) [Текст] / П. Рабінович, Р. Сивий // Вісник Академії правових наук України. — 2007. — № 4. — С. 19-29.

▪ Право на юридичну допомогу у некримінальних провадженнях: прецедентна практика Страсбурзького суду / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2017. – № 1(15) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17osvpss.pdf>.

9. Стандарты справедливого правосудия: международные и национальные практики / [Воскобитова М. Р., Диков Г. В., Насонов С. А. и др.] ; под ред. Т. Г. Морщаковой. - Москва: Мысль, 2012. - 583 с

10. Посібник зі статті 6. Право на справедливий суд (цивільна частина). – Страсбург: Совет Европы, Европейский суд по правам человека, 2014 – 77 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_UKR.pdf .

Оверчук С. В.

Право на юридичну допомогу у некримінальних провадженнях: прецедентна практика Страсбурзького суду

Статтю присвячено дослідженню проблем надання юридичної допомоги в адміністративних, дисциплінарних та цивільних провадженнях, в контексті дотримання вимог статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Наголошується, що Європейський суд з прав людини, керуючись власним визначенням понять «кримінальне обвинувачення» та «кримінальне правопорушення», надав більш широке тлумачення права на безоплатну юридичну допомогу, поширивши гарантії справедливого правосуддя, що міститься в статті 6 § 1«с» Конвенції, поза рамки кримінального процесу. У статті проаналізована прецедентна практика Страсбурзького суду у спорах щодо визначення цивільних прав та обов'язків, яка встановлює критерії та випадки надання державою юридичної допомоги з метою забезпечення захисту практичних та ефективних прав, в тому числі права на доступ до суду. На підставі досліджень судових прецедентів виявлені проблеми та прогалини у механізмі забезпечення конвенційного права особи на захист в цілому.

▪ Право на юридичну допомогу у некримінальних провадженнях: прецедентна практика Страсбурзького суду / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2017. – № 1(15) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17osvps.pdf>.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, судовий прецедент, безоплатна правова допомога, право на захист, адвокат, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, кримінальне обвинувачення

Оверчук С. В.

Право на юридическую помощь в некриминальных производствах: прецедентная практика Страсбургского суда

Статья посвящена исследованию проблем оказания юридической помощи в административных, дисциплинарных и гражданских процессах, в контексте соблюдения требований статьи 6 Конвенции о защите прав человека и основных свобод. Отмечается, что Европейский суд по правам человека, руководствуясь собственным определением понятий «уголовное обвинение» и «уголовное преступление», предоставил более широкое толкование права на бесплатную юридическую помощь, распространив гарантии справедливого правосудия, которые содержатся в статье 6 § 1 «с» Конвенции, за рамки уголовного процесса. В статье проанализирована прецедентная практика Страсбургского суда по спорам об определении гражданских прав и обязанностей, которая устанавливает критерии и случаи предоставления государством юридической помощи с целью обеспечения защиты практических и эффективных прав, в том числе права на доступ к суду. На основании исследований судебных прецедентов выявлены проблемы и пробелы в механизме обеспечения конвенционного права человека на защиту в целом.

Ключевые слова: Европейский суд по правам человека, судебный прецедент, бесплатная правовая помощь, право на защиту, адвокат, Конвенция о защите прав человека и основных свобод, уголовное обвинение.

-
- Право на юридическую помощь у некриминальных производствах: прецедентная практика Страсбургского суда / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2017. – № 1(15) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17osvpss.pdf>.

Overchuk S. V.

Right to legal assistance in non-criminal procedures: case-law of Strasbourg Court

The article is devoted to the problems of legal assistance in administrative, discipline and civil procedures according to the requirements of Article 6 of Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. It is noted that European Court of Human Rights, guided by its own definition of "criminal charge" and "criminal offense", has given a wider interpretation of the right to free legal assistance. Thereby it has expanded the fair administration of justice security of Article 6 § 1 «c» of Convention beyond the scope of criminal proceedings. In this article the case-law of Strasbourg Court is analyzed in disputes about definition of civil rights and obligations. Therefore it establishes criteria and cases of state legal assistance to provide protection of practical and effective rights, including the right of access to court. Based on the research of judicial precedents there were found some problems and gaps in the mechanism of providing of the conventional human right to defense in general.

Keywords: European Court of Human Rights, judicial precedent, free legal assistance, the right to defense, European Convention on Human Rights.

-
- Право на юридичну допомогу у некримінальних провадженнях: прецедентна практика Страсбурзького суду / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2017. – № 1(15) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n1/17osvpss.pdf>.